

Keleten? Nyugaton?

Fodor Éva

Nehezen lehetne nálam elfogultabb kritikust találni a fenti két mű* ismertetésére. PhD-hallgatóként magam is részt vettem az egyik kötet műhelymunkáiban, megjelenésük előtt, után, közben többször olvastam a kéziratokat, sőt a szerzők kollégáim, esetenként személyes barátaim, néha mindkettő. Úgyhogy bevallottan teljes elfogultsággal, ámde a tartalom annál elmélyültebb ismeretében állíthatom, hogy a fenti két könyv az elmúlt tíz év legjobb Kelet-Európáról szóló kötetei közé tartozik, és bár több mint két éve jelent meg, azóta sem adtak ki érdekesebb tanulmányokat *gender* és poszt-államszocializmus témában. (Nem meglepő tehát, hogy nemrégiben a *Politics of Gender* elnyerte az American Association for the Advancement of Slavic Studies Heldt-díját.)

Pedig nem könnyű műfaj a szerkesztett kötet, pláne ha a cikkek szerzői csak akadozva beszélnek közös nyelven – és itt nem elsősorban az anya-, hanem a „kutatói” nyelvükre gondolok. Mivel azonban a *Reproducing Gender* cikkei hosszú közös munka eredményei, a kötet sikeresen túllép ezen a nehézségen: érdekes és nem teljesen ad hoc kombinációja így az észak-amerikai társadalomtudomány és a kelet-európai társadalmi tapasztalat néhány pozitív vonásának. A cikkek a nemiség és a nemi egyenlőtlenség posztzocialista társadalmi konstrukciójának különböző színtereit és aspektusait tárgyalják: az abortuszkérdéstől kezdve az NGO-kon, a háborús erőszakon és a parlamenti diskurzusokon át az informális munkaerőpiacig, és tovább. A témakörök és megközelítési módok változatossága ellenére jól azonosítható a kötet vezérgondolata: a nemi viszonyok megértése nélkül nem látjuk át a társadalmi szerkezet változásait; a nemi különbségek társadalmi értelmezése nemcsak tükrözi ezeket, hanem maga is hozzájárul kialakításukhoz. A kötet első harmadában tárgyalt család- és népesedéspolitika („reprodukción”) nemi vetülete igen jól támasztja alá ezt az elméleti tételt, és talán a leginkább újszerű megközelítés Magyarországon. A szerzők meggyőzően mutatják be, hogy a gyermekvállalással, szexualitással, népesedéssel kapcsolatos kérdések szinte minden

---

* Susan Gal és Gail Kligman. *The Politics of Gender After Socialism*. (Princeton University Press, 2000)

Susan Gal és Gail Kligman (szerkesztők). *Reproducing Gender: Politics, Publics, and Everyday Life after Socialism*. (Princeton University Press, 2000)

országban fontos és korán felmerülő témáivá váltak a politikai tér újradefiniálásának. Eleonora Zielinska a lengyel, Lewy és Ferree a német abortuszkérdés társadalmi-politikai viszonyait írják le, míg Dolling és szerzőtársai a keletnémet nők „szüléssztrájkját”, Baban a román nők szexualitással kapcsolatos tapasztalatait, Goven a magyar parlament gyesről-gyedről szóló vitáit, illetve többen a bölcsődék, óvodák bezárásának következményeit elemzik. Jól látható, hogy a reprodukcióval kapcsolatos kérdések egyáltalán nem kizárólag a magánszféra részét képezik, ezekbe az állam, a politika, és számos közintézmény is beleszólást kíván, illetve, hogy az e téren kialakított politikai gyakorlat meghatározóan befolyásolja a nők és férfiak szerepét a változó társadalmakban. Ám azt, ahogy a reprodukív (vagy akár egyéb) döntések születnek, illetve a játékeret, az elképzelhető lehetőségek körét nagyban behatárolja az, hogy hogyan gondolkodunk a női-férfi különbségekről, hogyan alkotjuk újra – mindennapi gyakorlatunkban és politikai diskurzusokban – a társadalmi nemet. A „gender” tehát egyidejűleg keretet szab, hozzájárul, és tükrö is a társadalmi változásoknak.

A kötet másik két része a nemi viszonyokat vizsgálja a mindennapok, illetve a politikai élet terén – szintén a fenti gondolat tükrében. A két magyar vonatkozású fejezet külön kiemelendő itt. Szalai Júlia a kötet talán legeredetibb és egyúttal leginkább vitatható cikkét írta. Míg a legtöbb szerző (ebben a kötetben és máshol is) azt sugallja, hogy a nők munkaerő-piaci helyzete jelentősen romlott a a poszt szocialista időszakban, Szalai szerint legalábbis a magyar nők sikeresen váltották készpénzre az államszocialista informális gazdaságban szerzett tapasztalataikat. A szocializmus bukása után kis magánvállalkozókként – a családi túlélési stratégia részeként – ezáltal könnyebben elkerülhetik a munkanélküliséget, és hozzájárulhatnak a háztartás felszínén maradásához. Bár a statisztikai nyilvántartásokból nem mindig derül ki a „háztartásbeli” nők jövedelemszerző tevékenysége, Szalai szerint ez jellemző és pozitív fejlemény a poszt szocialista munkaerőpiacon. Kovács Katalin és Váradi Monika Mária cikke is (mely a *Beszélő* 1997. januári számában olvasható „Kisvárosi nők” címmel) továbbgondolásra késztet: ebben a nők egy kisvárosi csoportjának egyre élesebben rétegződő portréját festik fel, a nem és az osztálykülönbségek, a nem és a társadalmi státuskülönbségek összefonódásának egyre markánsabb élményét elemelve.

A fenti kérdések elméleti dilemmáit a két szerző a „The Politics of Gender After Socialism” című kötetben fejti ki. Többek között a közszféra-magánszféra („public-private”) dichotómiájának kérdését, a reprodukció politikai jellegét, a kelet-európai „jóléti államok” nemi dimenziójának változásait, illetve a politikai tér változó körvonalait tárgyalják. Az első két téma kapcsolódik talán legtisztábban a szerkesztett kötethez, hiszen a szüléssel, családdal, szexualitással kapcsolatos kérdések oly jól láthatóan a magán- és közszféra metszetében helyezkednek el (ha egyáltalán érdemes e kettőről mint különálló társadalmi terekről beszélnünk). Különösen időszerű ez a kérdés ma Magyarországon, hiszen a „civil society”, illetve a „public sphere” kifejezések 1989 után divatosá váltak a szociológiai irodalomban, míg ezek posztliberális kritikái megközelítéséről gyakran nem esik szó. Gal és Kligman számos (főleg, de nem kizárólag kelet-európai) példán keresztül mutatják be a magán- és közszféra szétválasztásának ideológiai alapjait és összefonódásának, interdependenciájának szükségszerűségét, e kettő változó jelentését a

szocialista és posztoszocialista időkből, illetve a nemi kereteket, amelyek ezeknek a jelentéseknek tartalmat adnak.

Nehéz lenne felsorolni az esszékötet összes gondolatát, vagy alábecsülni empirikus anyagának gazdagságát. De végezetül hadd emeljem ki inkább az elméleti megközelítés egy példaértékű sajátosságát. Ez tipikusan az a mű, amit nemcsak a kelet-európaiak, illetve a posztoszocialista országok kutatói olvashatnak érdeklődéssel, hiszen a szerzők elméleti indíttatásból és ambícióval, és nem pusztán empirikus kíváncsiságból elemzik a posztoszocialista országokat. Ennek eredményeképpen a könyv sikeresen helyezi bele Kelet-Európát a nemzetközi szociológiai diskurzusba, elkerülve legalább két gyakorta tapasztalt buktatót. Gal és Kligman nem különálló „csodabogaraként” kezelik a posztoszocialista országokat, de nem is úgy elemzik őket, mint egy „fejletlen, nem teljesen tökéletes Nyugatot” –, hanem a lokális és temporális különállóságot az elméleti keretek bővítésére használják fel. A két kötet empirikus és elméleti érdekessége mellett ez a módszertani-elméleti megközelítés az, ami miatt a művek egyedülállóak, olvashatók és olvasandók.

**THE POLITICS OF GENDER
AFTER SOCIALISM**

Susan Gal and Gail Kligman

With the collapse of communism, a new world seemed to open for the peoples of East Central Europe. The possibilities this world presented, and the costs it exacted, have been experienced differently by men and women. Susan Gal and Gail Kligman explore these differences through a probing analysis of the role of gender in reshaping politics and social relations since 1989.

The authors raise two crucial questions: How are gender relations and ideas about gender shaping political and economic change in the region? And what forms of gender inequality are emerging as a result? The book provides a rich understanding of gender relations and their significance in social and institutional transformations. Gal and Kligman offer a systematic comparison of East Central European gender relations with those of western welfare states, and with the presocialist, bourgeois past. Throughout this essay, the authors attend to historical comparisons as well as cross regional interactions and contrasts.

Their work contributes importantly to the study of postsocialism, and to the broader feminist literature that critically examines how states and political-economic processes are gendered, and how states and markets regulate gender relations.

Susan Gal is Professor of Anthropology at the University of Chicago, and has written widely on questions of language, politics, and gender in East Central Europe. Gail Kligman is Professor of Sociology at the University of California, Los Angeles, and has written widely on culture, politics, and gender in East Central Europe. Gal and Kligman are coeditors of *Reproducing Gender: Politics, Publics, and Everyday Life after Socialism*.

REVIEW

"The Politics of Gender after Socialism is a majestic work. Susan Gal and Gail Kligman offer a theoretically ambitious and empirically well grounded analysis of the transition from socialism to capitalism. They cover the most diverse aspects of social existence, from struggles about abortion and reproductive rights to the separation of public-private spheres, to the remaking of the political and economic system. In each of these fields they demonstrate the gendered nature of social transformation. They show persuasively the balance of continuity and change both in gender relations and in the social character of socialist and postsocialist formation. This book is far more than a study of gender issues after the fall of socialism; it is a major contribution to the theory of transition to a market economy and democracy." – Ivan Szelenyi, Yale University